

az USA beltengere. (Mitt. G. Ges. Hamburg.)

—z.
Tessenről és Knudsenről, Amundsen 1918-as északsarki expedíciójának tagjairól, akik a Maud-ot 1918 októberében a Cseljuszkin fok közelében elhagyták, szomorú hírt hoz a táviró. A kutatásukra indult Jacobsen kapitány 1922 febr. 18-ról jelenti, hogy a Wildfok közelében (k. h. 91° 31') megtalálta egy jegyzetüket. Eszerint 1918 november közepe táján jártak erre, rak-

tárukban a víz sok kárt tett, de egészségesen indultak el a Dickson-öböl felé a Jeniszei torkolatához. A Wildfok környékén (a távolságról nem szól) Jacobsen tűzhely nyomaira és emberi maradványra talált. Azt hiszi, hogy a keresettek egyike meghalt s a hullát az életben maradt társ, hogy azt a medvéktől megmentse, — elégette. Más-
hol nyomra nem akadtak. Kéz A
(La Géographie 1922 III)

Földrajzi oktatás Kultúrgeográfia és középiskola.

Az emberiség életét gyökerében megrázó viharok, katasztrófális átalakulások nyomán, amidőn egy új berendezkedés, új miliő körvonalai kezdenek kibontakozni, fokozott erővel nyomul előtérbe az embernek önmaga megismerésére irányuló vágya. Az emberre vonatkozó tudományok észrevétlenül nyomulnak ilyenkor előtérbe, hogy az embert mint tér és időbeli kontinuum átsuhanó parányát, önmagára eszméltetve, eltöltsék azzal a hittel és bizalommal, mely nélkül minden küzdelem eleve reménytelenné válik. Ilyenkor válnak az addig a részletkérdések megoldását célul kitűző tudományok filozófikussá, elvetve egy pillanatra az adatgyűjtés addig minden energiát felemésztő irányát.

A római impérium felbomlási processzusa óta soha az emberiség életében oly megszakítás nélküli átértékelési folyamat nem ment végbe, mint a XIX. század folyamán; a XVIII. század végének nagy gazdasági forradalma, a napoleoni háborúk után egy látszólagos nyugalmi stádiumba jut, a valóságban azonban annál intenzívebben érlelődik, hogy a 70-es és 80-as évek imperialisztikus kapitalizmusával nagyobb szakadékok teremtsen megelőző évszázada, mint az azt megelőző évezred között. A technika szédületes ki-fejldése új társadalmi rétegeket dob felszínre, melyek nem veszik észre hogy rettenetes gyorsasággal közelednek az apokalipszis borzalmait messze túlhaladó katasztrófa felé.

A katasztrófa bekövetkezett és ma már érezzük és tudjuk, egy egész világ sülyedt el benne, mely soha többé vissza jönni nem fog. Új élet bontakozik ki ma még halávány körvonalakban a messze jövő kódéből s mi ennek a szomorú átmenetnek részesei, önmagunk felé fordulva, szinte elfeledkezve a rajtunk kívül eső világ valóságáról, próbálunk feleletet adni az önmagunkra vonatkozó kérdések tömegére. A modern embernek a háború előtt oly végtelenül szétszóródott pszichéje így emelkedik fokozott, elkerülhetetlenül szükséges önismeretté.

A XIX. század pozitívizmusa, a történelmi realizmus és a geográfiai tellurizmus után, új szintézishez jutottunk el, amelyek észrevétlenül vezet-

nek vissza a nagy XIX. század eleji történelmi és geográfiai filozófiai rendszerekhez. Hegelhez a történelemben, Ritterhez a geográfiában, azzal a nagy különbséggel, hogy a mi náluk nem egyszer zseniális intuícióként tör elő, nekünk megindokolt tudományos összefüggés formájában jelenik meg; új tudományok fejlődnek ki a régiek gyűjtőneve alatt, új problémákkal, célokkal, új és olyan formában feltett kérdésekkel, melyek merőben elűtnek a tudomány egykori, gyakran nem is oly régi meglátásaitól. Mily nagy különbség választja el a modern pszichológia, a modern történelem, szociológia problémáit a tudományoknak alig egy fél évszázaddal előbbi kérdéseitől s mily végtelen nagy a különbség a modern geográfia problémáinak egésze s annak csak egy évszázad óta végbemenő változása között. Vajjon az egykori heterogén ismerethalmazokból összeszerkesztett Weltkundék, a világ tarka-barka furcsaságait felsoroló kuriózum-tömegek, melyeket mind a geográfia tudományának neve alá foglaltak, említhetők-e egy napon a XX. század geográfiájával, mely ha hosszú belső harcok és ellentmondások után is, de kiküzdötte helyét a tudományok hierarchiájában.

A modern geográfia visszajutott egykori klinduló pontjához, a térbeli viszonylatától elválaszthatlan emberhez, a környezettel egybeforrótt szocietáshoz, a társadalom életének adott pillanatban, tehát nem idő, hanem térbeli relációjában való megragadásához. Problémái, melyek a társadalom *specifikus* életfeltétel-összességének kutatásával egyértékűek, így egyesítik magukban a nem régen még egyedül jogosultnak látszó természettudományi irányt, mert hiszen nincsen a földnek egyetlen egy szférája sem, mely az emberre közömbös volna. A modern geográfia így antropocentrizmusává válik jsmét, de reátámaszkodva a XIX. század hatalmas méretű, pozitív kutatásaira, egy szükségszerű filozófikus szintézisben egyesítve azokat az ember, reánk nézve minden körülmények között mint a világegyetem központja körül. Problémája a tájékozódás abban a környezetben, melytől elszakadni nem tudunk soha. A modern geográfia végső analizisében a legtágasabb értelmében felfogott kultúrgeográfia lehet csupán.*)

Középiskoláink reformjának elkerülhetetlen volta ma már nem képezheti vita tárgyát; bármilyen is legyen azonban az eljövendő reform, az bizonyos, hogy a tanítás jelentőségének gyökeres ártértekelésen kell átesnie a köztudatban.

A szellemi tudományok új csoportosítására van szükségünk, amelyben az ember önmagára eszmélése sokkal intenzívebb formában jusson kifejezésre, mint eddig. A modern történelem, közgazdaságtan, társadalomtudomány és filozófia mellett, ezekhez szorosan hozzátartozva, kér helyet egy, bátran mondhatjuk, új tudomány: a kultúr földrajz, mely az iskolai geográfia eddigi — a köztudatban nem egészen jogtalanul inferioris — helyzetével szemben a középiskola egész terrénját átfogó studiumként jelenik meg.

A geográfia a mai középiskolában mint elmúlt korszakok értékelésének megkövesedett maradványa húzódik meg, megelégedve a hamupipőke szerény és dicstelen szerepével. Gazdag problémáinak sorozata, oly értelmi nivóhoz süllyesztve, mely komolyabb feldolgozás szempontjából alig jöhet számításba, legnagyobb százalékában nem szakemberek kezében nem egyszer izolált tények halmaza, nomenklatúra, statisztika, emlékezetet terhelő ballaszt s ha

*) V. ö.: Modern Geography by Marion J. Newbigin.

a tanár sziszifuszi munkája némi eredménnyel járna is, a későbbi teljes elhanyagolás folytán a végső eredmény nem lehet más, mint gyors és biztos feledés.

Tanításunk mai primitív, elavult rendszerével szemben élesen hangsúlyoznunk kell, hogy legfőbb didaktikai feladatunk a tudomány kiforrott eredményeinek közvetítése annak az értelmi nivónak megfelelően, melyhez éppen szólunk; a modern iskolai földrajznak sem lehet más célja, mint térbeli kultúrkép megalkotása azoknak a létföltételeknek tüzetes megismertetésével, melyek annak elengedhetlen feltételei. Problémánk a lüktető, anorganikusból fakadó organikus élet megismerése, alkotó szálainak szétbontása, végeredményében az ember megismerése, amire kultúrértékeit — természetből korlátozva vagy afőlé emelkedve — megteremtheti. A XVIII. század politika-statisztikai, a XIX. század kifejezetten természettudományi és ezzel ellentétes antropogeográfiai iránya után így jutunk el a mindkettőt magasabb szintézisben egyesítő kultúrgeográfiához, mely szempontjainak végtelen gazdagsága folytán az eddigi iskolai földrajz heterogén elemeit didaktikai szempontból megbecsülhetetlenül fontos centrum: a társadalom körül csoportosítva nemcsak a szükséges egységet adja meg, hanem öneszmélésünk mai kritikus stádiumában, magyar sorsunk borzalmas tragikumában, oly — nem túlzás, ha ezt mondjuk, új tárgyat állít be művelődésünk egészébe, mely szükség esetén számottevő kulturális fegyverré is válhat.

Amidőn a középsikolai geográfiát elavultnak tekintettük, nemcsak a tudomány és iskola ma még áthidalatlan szakadékára, hanem azokra a módszertani hiányokra is gondoltunk, melyek munkánk mai eredménytelenségét nem csekély mértékben okozzák. A geográfia tanítása nem egy esetben lélekölő mnemotechnika. Gyakorlati methodikai eljárásunkban sajátságos tájékoztatatlanság, ingadozás uralkodik, mintha a tudomány egykor oly határozatlan, elmosódó körvonalai nyomnák reá bélyegüket még elkésetten is a tanítás gyakorlati munkájának egészére, mintha geográfus tanárképzésünk hiányai, amelyeknek következtében oly kevesen érezték és érzik magukat ma is par excellence geográfusoknak, nyilvánulna meg. Vajjon nem amethodikus eljárásunkat bizonyítja-e, hogy a túlterhelés kérdésének fel kell merülnie nem egyszer, éppen szakemberek körében. A problémák hosszú sora vetődik fel s kell is, hogy a tizenkettedik órában minél gyorsabban felmerüljön, azonban kétségtelen, hogy gyakorlati metodikánknak határozott centrumra van szüksége, mint a *modern geográfiai gondolkodásnak* minél teljesebb mértékben való érvényesítése.

Amidőn a kultúrgeográfiát a létföltételek végtelen számu kapcsolatának kutatásával tekintettük equivalessnek, már megjelöltük azt a módszertani elvet is, mely didaktikai munkánkban egyedül jöhet tekintetbe s amely novumot jelent a geográfiai tanítás eddigi módszertani hiányaival szemben, bárha különösen a német methodikai irodalom könyvtárakra menőleg körvonalazta annak alapelveit.

A probléma röviden abban áll, hogy keresztülvihetjük-e didaktikailag a szigorú kauzalitás elvét oly tárgy keretében, melyben tudományos szempontból soha egyebet nem hangsúlyozunk, mint éppen ezt. Képesek vagyunk-e a gyermek pszichéjéhez közelredve, azokat a szálakat szétbontani és újból összekötni, amelyek egy-egy geográfiai tényfogalom egészét alkotják, képesek

vagyunk-e belső szemlélet útján megkonstruálni azokat a tényezőket, amelyek összességükben egy-egy kultúrelvet kialakulási lehetőségét hordják magukban s képesek vagyunk-e végre az okok és hatások összességét olyan didaktikai formában kifejezésre juttatni, amely a geográfiát — kiemelve mai izolált tényekkel dolgozó primitív nivójáról — valóban kanti értelemben tegye asszociatív tudománnyá. Kétség kívül, ebben a pillanatban talán geográfusok között is akadnak, akik székszisszel eltelve tekintenek egy szigorú értelemben vett genetikus kultúrgeográfia lehetőségei felé, megfélekedve arról az elemi törvényről, amely ősidők óta állott a didaktikai gyakorlat centrumában, hogy izolált tényegységek bármily szemléletes formában is *felsorolva*, mindig értékteleenebbek, sőt veszedelmesebbek éppen az *alsóbb* fokú tanítás keretében, mint meghatározott centrum körül asszociált összefüggések.

A modern geográfiai tanítás módszere nem lehet más a legelső foktól a legfelsőig, mint a leghatározottabban keresztülvitt és hangsúlyozott kauzalitás érvényesítése; nem lehet más, mint oly geográfiai centrumok megkeresése, melyekbe az alkotó tényezők, ha még oly primitíven, a didaktikus célnak megfelelő formában is, de egybefoglalva jelennek meg. Új átértékelésben kell megvizsgálunk a tanítás összes elősegítő avagy hátráltató momentumait a tankönyvtől kezdve a térképen és rajzon át, legutolsó szemléltető eszközeinkig. Heterogén, a természet és kultúra minden területéről egymáshoz kapcsolódó anyagunkban oly egységet kell bevinnünk, amely didaktikai szempontból a legnagyobb értéket nyújtva, a tudományos követelményeknek is eleget tegyen. Oly pontokat kell keresnünk, melyeken megvetve lábunkat, a lehető legszélesebb horizonton tudunk áttekinteni, a geográfiai tényeket alkotó szálatkat oly ponton megpróbálnunk kibontani, ahol az megszakítás nélküli vonalban sodorható mintegy fel. Mindezt csakis mindent átfogó szempontok érvényesítésével tehetjük meg úgy, hogy a társadalom és föld elválaszthatlan kapcsolatát szem előtt tartva, *ennek* hangsúlyozásával kezdjük meg munkánkat a kezdet kezdetén és végezzük be annak már magasabb szintézisében.

Ha van tárgy, melynek problémáinak életteljes voltával magára kell vonnia az ifjú psziche figyelmét, mely legrövidebb úton, közvetlen spontaneitással felköltse sokoldalú érdeklődését, első sorban a fenti értelemben felfogott modern geográfia lehet az. Ha munkák eredménye még sem áll a reáfordított fáradtsággal egyenes arányban, ha az a köztudatban mégis mint név- és szám-tömeg jelenik meg, ha gyakorlati metodikánkban csak a legkiválóbb s akkor is nagyrészt azt intuitíve megérző tanár kezében érvényesülnek azok az eszközök, amelyeknek világos logikai felépítettségükben kellene szem előtt lebegniök, úgy kétségkívül oly módszertani hiányokat kell megállapítanunk gyakorlatilag, amelyek konstatálása és kiküszöbölése elengedhetetlen kötelessége a jövő érdekében minden tanítással foglalkozó geográfusnak. Problémánk végeredményében nem más, mint egy centrumhoz kötött *relációbővítés*, mely végeredményében különböző irányú kapcsolataival egy-egy zárt egység felépítéséhez, egy-egy probléma megoldásához vezet; a régi és mai tanítás mindazon teoretikus megállapításoknak ellenére, melyek klasszikusan fejeződnek ki már száz év előtt Ritter munkáiban s utána egy iskolában, amely a német módszertani irodalomban újból feléledőben van,* megelégszik még ma is jól vagy

*) V. S.: Oberländer: Der geographische Unterricht nach den Grundsätzen der Ritterschen Schule — és Heinze: Der Unterricht in der Erdkunde idézett művét.

rosszul elintézett előkészítés után az anyagnyújtás, a ténykonstatálás stádiumával s elfelejti, hogy bár a herberti fokozatok merev, óráról órára alkalmazása meg is köti a tanárt szabad mozgásában, mégis örök érvényű skémái azok a tudatosan felépített didaktikai eljárásnak.

Élesen hangsúlyoznunk kell ma is, amit annak idején Ritter a legkülönbözőbb változatokban juttatott kifejezésre, a rend megteremtését a geográfiai tényezők végtelen számú kapcsolatában. Egységekre van szükségünk, legyenek akár tájak, akár államok, akár az ember tevékenységét jelző folyamatok, de ha egyszer megtaláltuk őket, *logikusan felépített és állandóan visszatérő* szempontok szerint kell azokat minden oldalról, egész összefüggésükben megvilágítanunk.

Kétségtelen, hogy eddigi metodikai eljárásunkban is bizonyos szempontok szerinti tagolás alapján igyekeztünk közelebb jutni problémáink megértéséhez, de nem volt meg az a genetikus kapcsolódás, melyet a természeti jelenségek összességének a társadalomra való szükségszerű hatásában fejzhetünk talán ki legtalálóbban.

A felszíni-, éghajlati-, növény- és emberföldrajz állandó *szukcesszió* egymásutánjából és nem *szimultán* egymástól feltételezettségéből építettünk, kiadva ezzel kezünk közül mindazokat a logikai, etikai és esztétikai értékeket is, melyek tárgyunkra oly jellemzőek és amelyek oly kevésbé ismeretesek. Problémáinknak tehát és a modern módszertani irodalomnak is valóban egyik sarkalatos kérdése* azoknak a kiinduló pontoknak megtalálása, amelyek révén a lehető legkisebb energia felhasználásával a lehető legnagyobb eredményt tudjuk elérni. Ebből a szempontból tekintve, a térkép is új színben és értékében fogja hivatását betölteni, eddigi tisztán topografikus szimbólumhalmazából egy logikai vezérfonallá válva, melyen megindulva, egyebet nem kell tennünk, mint valósággá átalakítani, életteljessé tenni a valóságtól elvont jeleket.

Oly okozati összefüggést kell megteremtünk ilyen módon, mely egyrészt az anyag határozott csoportosítása, másrészt szükségyszerűségénél fogva kidomborodó logikai összefüggése révén nemcsak reflektorszerű bepillantást nyújtson a földrajzi egység egészébe, hanem didaktikus szempontból is véget vessen a túlzásba vitt mnemotechnika minden lehetőségének.

Tanításunk bármely fokán a kultúrélet *feltételeinek* analizálásából kell kiindulnunk; első lépésünk az abszolút geográfiai fekvés meghatározása, eddigi eljárásokkal szemben azzal a különbséggel, hogy a pozícióval együtt járó életfeltétel-összefüggéseket már a kezdet kezdetén is kifejezésre juttatjuk. Ezután a klíma meghatározása következik, amelyet nagy általánosságban a pozíció következményeként állíthatunk oda, eleve meghatározva a kontinentális és oceánikus nagy típusokat, ezzel a talajművelés lehetőségéhez jutunk el s vele a térszíni formák meghatározásához. Mindazt adjuk ekkor, amit eddig is adtunk: folyó és hegyvonalat, de amíg eddig ezek izolált voltakban tisztán emlékezteti képpé alakultak ki, most *irányvonalakká* válnak, akár

* V. ö.: *Becker: Methodik des geographischen Unterrichts* —és *Dudley: Deductive Geography-ját*, ahol a problémákat szisztematikusan feldolgozták. „Der Unterricht muss stets mit der Betrachtung der Verhältnisse beginnen, von denen die Gestalt anderer abhängig ist und die darum als Schlüssel zu deren Erklärung dienen können“ mondja igen találóan *Fritzsche: Die neuen Bahnen des erdkundlichen Unterrichtes*.

mint pozíciót és klímát módosító tényezők, akár mint a talajművelés negatív vagy pozitív tényezői.

A termélehetőségek sem merítik ki az *életlehetőségek* körét s így jutunk el a geológiai formációk további magyarázata révén a bányaterületekhez. A talajművelés és az ipari produkció lehetőségei természetszerűleg, vezetnek tovább a település, a népsűrűség s ezzel a kulturgeográfia mindazon problémáihoz, melyekben nem csupán a természettel diadalmasan küzdő egyes ember, hanem a *társadalom* is megjelenik előttünk állami szervezetével, kereskedelmi hálózatával, a maga hangyabolyszerű látszólag önző, küzdelmes és katasztrófilis, de mégis magasabb értékek felé tartó eredményével.

A geográfia ilyen módon anélkül, hogy eddigi irányaiból és értékeiből bármit is veszítene vagy elhagyna, egyikévé válik középiskolánk tárgyainak melyek mind erősebben kopogva kérhetnek bebocsáttatást és elismerést, mint a modern élet végtelen számú szálakból összeszővődő labirintusaiban biztosan tájékozó és elvezető fonalak. Nem speciális antropogeográfiai kiegészítésre, hanem tanításunk egészének kulturgeográfiai szempontokkal való átítatására, — bátran kimodhatjuk — a *mai* középiskolai geográfiával szemben új tárgyra van szükségünk melynek döntő jelentőséggel kell szavát hallatnia.

Meg vagyunk győződve róla, hogy geográfiai oktatásunk modern szempontok szerint való megreformálása sok lappangó energia tömeget fog felszabadítani gazdasági s politikai tájékozódásunk tökéletesítésében, aminek következményeit az a nemzedék és az az eljövendő Magyarország fogja értékelni tudni, amely a mi borzalmas katasztrófánkra és korunkra mint egy fantasztikus lázalomra fog visszaemlékezni.

Ember István.

Lipcsei geográfus-gyűlés 1921. A rendkívül népes lipcsei gyűlés iskolai-földrajzi ülésén *Wagner P.* követelte a földrajznak az érettségi vizsgálaton a történelemmel való egyenjogúsítását. *Krause K.* a geográfus tanárképzésről adott elő. Megköveteli, hogy a jelölt a vizsgán hivatalos bizonyítványokkal igazolja földtani és földrajzi tanulmányi kirándulásokon való részvételét. A földrajz tanításában a határvidékekre több időt kell szentelni. Tanárok továbbképzésére nyári tanfolyamokat kell rendezni. Minden geográfus-tanárnak évente egy tanulmányi kirándulásra ingyen vasúti jegyet bocsássanak rendelkezésére.

A középiskolai földrajz tanítás reformjával kapcsolatban a Conseil de l'Association des Géographes Français

tagjaihoz a következő kérdéseket intézte:

1.) Szükséges-e, hogy hetenkint minden osztályban egynél több órán át tanítsák a földrajzt gyakorlatokkal együtt?

2.) Hogyan helyeztessenek el a gyakorlati órák az alsó és a felső osztályokban?

3.) Meg lehet-e engedni, hogy hét év alatt bizonyos földrajzi anyagok ismétlődjenek? Ha igen, melyek és miért?

4.) Az általános földrajzt mely osztályban vagy osztályokban tanítsák? Miért?

5.) A földrajzi anyagban benne legyen-e a felfedezések története, a csillagászat, a topográfia és kartográfia, geológia és a gazdasági földrajz?

6.) Ha a felső osztályok egyikében